

Posljednja cjelina, *Councils in action* (str. 78-112), u četiri dijela razlaže praksu koncila. Prvi dio se bavi mjestom odvijanja, što je u najvećem broju slučajeva crkva sazivatelja, ili ako je riječ o carskom pozivu, carska palača. Također tu vidi nastanak glasačkih blokova koji se okupljaju oko metropolita, koji će omogućiti podjele u 5. i 6. stoljeću. Sljedeći dio konkretno govori o situaciji u Halkedonu 451. godine, prilikom suda Dioskoru. U toj temi je također značajno ponašanje prema manjini, odnosno pojedincu ili grupi koja ima mišljenje različito od volje koncila. Iznimno je bitno na koji način se u 4. stoljeću na concilima od Nikeje do Carigrada zapravo povećava broj onih koji se ne slažu s odlukama većine. Cjelinu završava razmatranjem o važnosti riječi u concilima, bilo pisane, bilo govorene. Naime, razvoj koncila od 4. do kraja 6. stoljeća predstavlja kao sliku nastojanja biskupa da naglase govorenu riječ, tj. da zanemare zapise, tekuća *acta* koja se koriste tijekom samih sesija koncila za analizu teoloških, doktrinarnih ili drugih pitanja.

Na kraju, u sažetku (str. 113-118), autor u jednostavnim crtama sažima cjelokupnu tezu koju provlači kroz knjigu, o biskupu kao primarnom sudioniku koncila, koji pokušava zadržati određenu društvenu poziciju unutar promjenjivih društvenih strujanja, istovremeno naglašavajući snažnu ulogu careva, kao poticatelja i raznovrsne potpore većim concilima.

Ovaj svezak je pristupačno izdanje studije koja ima sveukupno 182 stranice. Ali njena tema je specifična, a pristup autora jedna alternativna perspektiva u historiografiji ranog kršćanstva. MacMullen piše na način koji traži zalaganje čitatelja, te svakako nije za svakodnevnu uporabu u tematski nevezanim područjima. Studija pruža pregled koji nije standardan unutar historiografije, ali koji stvara nove uvide u kršćansko društvo u razvoju od 4. do 6. stoljeća. Zbog svega navedenog, djelo *Voting About God in Early Church Councils* zanimljivo je u istraživanjima razdoblja kasne antike, ranog srednjeg vijeka, svakako iz pozicije jedne društvene analize i historije, a uz to iz pozicije društvene historije Crkve.

Igor RAZUM

Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju

Hrvoje Gračanin, Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća), Zagreb: Plejada, 2011., 455 str.

Rekonstrukcija povijesnih zbivanja na prostoru Južne Panonije od kasne antike do ranog srednjeg vijeka i danas je težak i često nezahvalan posao, za što su prije svega odgovorni nedostatak pisanih izvora, te kontradikcije ili nejasnoće u onim rijetkim povijesnim vrelima koja su sačuvana iz toga doba. Određen problem pritom predstavlja politizacija ranijih povijesnih istraživanja, pri čemu posebno treba naglasiti nastojanja hrvatskih i mađarskih povjesničara da pokušaju dati povijesni legitimitet za teritorijalna prisvajanja spomenutog prostora. Stoga je očita potreba kritičkog prikaza povijesnoga

razvoja savsko-dravsko-dunavskoga Međuriječja u razdoblju od kasne antike do početka razvijenog srednjeg vijeka.

Djelo Hrvoja Gračanina *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)* svojevrsna je nadogradnja autorove doktorske disertacije *Povijest savsko-dravsko-dunavskog međuriječja u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku*, koju je izradio pod mentorstvom dr. sc. Nevena Budaka.

Srž autorove interpretacije povijesti Međuriječja je ideja *kontinuiteta* od kasne antike do ranog srednjeg vijeka. Iako nedostatak pisanih i arheoloških izvora predstavlja prilično veliku poteškoću, sustavna analiza postojeće građe, premda zasnovana na pretpostavkama, ipak omogućuje uočavanje sedmostoljetnog povijesnog kontinuiteta. On se prvenstveno ogleda u ustaljenosti granicama upravnih jedinica (koje su obično bile omeđene rijekama), obnovi crkvenog ustroja nakon njegova razaranja pod avarsko-slavenskim navalama, opstanku dijela romaniziranog stanovništva, opstanku kršćanstva u rudimentarnim oblicima, opstanku topografskih i geografskih naziva iz kasne antike, smještaju srednjovjekovnih naselja na temeljima kasnoantičkih (uključujući i nekolicinu naselja s potpuno neprekinutim kontinuitetom iz kasne antike), te kontinuiranoj uporabi rimskih prometnih pravaca.

Autor proučava političku i vojnu povijest, kretanja i etnički sastav stanovništva kroz povijest, genezu i razvoj etničkog identiteta, te povijest naselja, crkve i kršćanstva na prostoru Međuriječja. Vrijedi istaknuti autorove napore da precizno datira povijesne događaje, da iznese pregled svih interpretacija određenih historiografskih problema, te da usprkos škrтости izvora, pokuša odrediti koja je od spomenutih interpretacija najvjerojatnija. Također je vrijedno spomenuti brojne i vrlo prikladne zemljovide koji su priloženi gotovo svakom poglavlju ovoga djela.

Knjiga je podijeljena na deset poglavlja, od kojih šest prate kronološki slijed povijesnih procesa na spomenutom području, dok se u ostala četiri razmatraju geografska i prometna obilježja prostora, povijest naselja i naseljenosti, etničke promjene i kretanja, te povijest crkve i kršćanstva na južnopanonskom prostoru.

U uvodu, nakon osvrt na stanje istraženosti povijesti Međuriječja od kraja četvrtog do kraja jedanaestog stoljeća, autor iznosi svoje istraživačko-metodološke postavke. Ističući nerazmjer u količini i pouzdanosti dostupnih izvora za južnopanonski prostor (izvori za kasnu antiku su u tom pogledu mnogo bolji od izvora iz razdoblja ranog srednjeg vijeka), autor napominje kako se „mrak“ ranog srednjeg vijeka ipak može nadvladati uz pomoć povijesne analize predmetnih ostataka te uklapanjem antropoloških, filoloških, povijesno-umjetničkih i, najvažnije, arheoloških spoznaja. Pritom želi izbjeći postmodernističku hiperkritičnost prema tekstualnim izvorima, ne odbacujući korisnost pisanih vrela za povijesna istraživanja, uz preduvjet da se prethodno pokuša identificirati i raščlaniti višeslojnost njihovih narativnih struktura. Gračanin usto podsjeća da kritičko sagledavanje prošlosti nužno ovisi i o perspektivi suvremenog istraživača koji gradi vlastiti narativ o prošloj stvarnosti.

U fokusu istraživanja su nekadašnje rimske pokrajine Panonija Savija ili Savska Panonija i Druga ili Srimijska Panonija, uz proširenje na južni i jugozapadni dio Prve Panonije. U srednjem vijeku taj je prostor bio obuhvaćen pojmom „Donja Panonija“, te kasnije „Slavonija“. Spomenuti prostor moguće je približno odrediti i pojmom savsko-dravsko-dunavskog Međuriječja.

Kronološki je istraženo razdoblje od 375. godine (početak „velike seobe naroda“ prema tradicionalnoj periodizaciji) do dolaska Arpadovića na hrvatsko prijestolje 1102. godine.

Istraživanje je provedeno na četiri razine: 1. političko-upravne promjene, 2. premještanja naroda i etničke promjene, ranosrednjovjekovni etnogenetički i akulturacijski procesi te izrastanje novih etničkih identiteta, 3. odumiranje odnosno preobrazba starih i nastanak novih naselja s osobitim obzirom na trajnost i pomake u naseljavanju pojedinih područja, 4. temeljna obilježja kasnoantičkog kršćanstva i crkvenog ustroja.

Posebnu pozornost autor posvećuje pitanju kontinuiteta i diskontinuiteta iz kasne antike u rano srednjovjekovlje. Autor napominje da nikako ne želi određivati „etničku“ pripadnost arheoloških i numizmatičkih nalaza.

Na koncu uvodnog dijela knjige, Gračanin donosi pregled istraživanja povijesti Međuriječja (pri čemu su uključena kako povijesno-znanstvena, tako i arheološka, etnološka i druga istraživanja) od djela Ivana Lučića *De Regno Dalmatiae et Croatiae* (1666.) do danas, navodeći pritom kako hrvatske, tako i strane istraživače.

Prvo poglavlje bavi se proučavanjem geografskih i prometnih značajki prostora. Autor precizno definira geografski prostor koji proučava kao prostor omeđen Sutlom i Žumberkom na zapadu, Murom i Dravom na sjeveru, Dunavom na istoku, te Savom i Kupom na jugu. Posebno je istaknuta uloga rijeka u određivanju lokacije većih naselja. Navedeno je i da je ovaj prostor, iako je obuhvaćao velika močvarna i šumska prostranstva, te bio hladno i maglovito podneblje, ipak bio prikladan za sjedilački način života. Istaknuta je uloga Rimljana, čije naseljavanje prati krčenje šuma, isušivanje močvara i uređenje vodotoka, te čiji je civilizacijski utjecaj ostao neprevladanim sve do 19. stoljeća. Možda najimpresivniji dio poglavlja čine vrlo detaljni i razrađeni prikazi cestovne mreže Međuriječja, kojima su pridodani odgovarajući zemljovid. Ovdje autor iznova naglašava ulogu Rimljana, jer se obnova cestovne mreže krajem ranog i početkom razvijenog srednjeg vijeka uvelike temeljila na starim rimskim prometnicama.

Sljedeće poglavlje prvo je u nizu koji kronološki prikazuje povijesne prilike u Međuriječju. Poglavlje otvara prikaz zbivanja pokrenutih tzv. Velikom seobom naroda, koja su rezultirala postupnim propadanjem rimskog načina života i tako stvorila potpuno nove povijesne okolnosti. Autor zacrtava granice rimskih pokrajina koje su se nalazile na tom području krajem 4. stoljeća: Panonija Savija (sa središtem u Sisciji) i Druga Panonija (središte Sirmij) u Južnoj Panoniji, te Prva Panonija (središte Savarija) i Panonija Valerija (središte Sopišana) u Sjevernoj Panoniji, a koje su sve zajedno bile uklopljene u Panonsku dijecezu, poznatu i kao Zapadni Ilirik. Ostatak poglavlja razmatra doseljavanje Gota, Alana i Huna kao rimskih federata na ovaj prostor, te se osvrće na njihovu ostavštinu u smislu arheoloških ostataka. Spomenuta tronarodna skupina nije donijela željenu stabilnost (već upravo suprotno), te je postepeno raseljena, a njihovu je ulogu nakratko preuzeo vizigotski kralj Alarik. Usput se autor osvrće na još uvijek neriješeno pitanje ubikacije biskupskog sjedišta biskupa Amancija, tvrdeći da se tu najvjerojatnije radi o Valeriji, zbog činjenice da su ondje bili naseljeni federati.

Tema trećeg poglavlja je doba prevlasti tzv. Velikih Huna u Panoniji, koji su bili smješteni u Prvoj i Drugoj Panoniji te Valeriji kao federati, kako bi služili kao dio rimskog obrambenog sustava u predvorju Alpa. Mali broj arheoloških ostataka upućuje na to da im vjerojatno nije bila namjera stalno naseljavanje. Autor ističe da se unatoč tome Huni nisu pokazali pouzdanim saveznicima, te su se 440-ih pobunili i zaposjeli Drugu Panoniju. Međutim, njihova je vlast potrajala svega do 453., kada im je država srušena u ustanku germanskih podložnika, ali je bez obzira na to uspjela nepovratno uništiti nekadašnji rimski upravni ustroj.

Četvrto poglavlje analizira razdoblje germanske vlasti nad Međuriječjem, počevši s ostrogotskom državom koja je nastala na ruševinama hunske države, te koja je sklopila federatski ugovor s istočnorimskim carem Marcijanom. Autor se osvrće na probleme datiranja spomenutog federatskog ugovora (vjerojatno 455. ili 456.), datiranja odstupanja panonskih pokrajina Istočnom Carstvu od strane Zapadnog (možda 437.), te smještaja Ostrogota na tome prostoru (vjerojatno podijeljenih na tri skupine, od kojih je svaka slijedila jednog od trojice ostrogotskih kraljeva). U poglavlju se zatim prate etnička previranja koja su kao posljedica promjenjive političke situacije zahvatila prostor Južne Panonije. Ona uključuju selidbu Ostrogota s ovih prostora 473., naseljavanje Gepida i Sarmata, povratak Ostrogota pod kraljem Teoderikom 504., te naseljavanje Herula u jugoistočni dio Druge Panonije uslijed sukoba Istočnog Rimskog Carstva i Ostrogota. Autor ističe da se te reforme nisu uspjele ukorijeniti i održati nakon odlaska Ostrogota, iako je Teoderik, kako bi se afirmirao u očima italorimske aristokracije, promicao rimski državni ustroj (tako je Panonija Savija s Dalmacijom sjedinjena u jednu upravnu cjelinu sa sjedištem u Saloni). Arheološki i numizmatički nalazi pokazuju da su se Ostrogoti naseljavali uz važne riječne pravce i prometna čvorišta. Poglavlje zatim prati nove etničke promjene u Međuriječju, nastale prodorom Langobarda u Sjevernu Panoniju oko 510. i nametanjem njihove vlasti tamošnjim Sjevima, te konačnim odlaskom Ostrogota s južnopanonskog prostora nakon Justinijanovog pohoda 535., koji je ostavio Gepide i Langobarde kao nove vladare Panonije. Ovom se prilikom autor osvrće na neka još neriješena pitanja kao, na primjer, pitanje smještaja Langobarda (arheološki nalazi upućuju na prostor sjeverno od Drave), teze o osnivanju nove bizantske pokrajine Središnje Valerije (koja je vjerojatno nerealna jer pretpostavlja mnogo snažniju nazočnost istočnorimske vlasti na tom području), te intenzitet veza Panonije s Bizantom u prvoj polovici 6. stoljeća. Kraj razdoblja germanske prevlasti u Međuriječju obilježava uništenje gepidske države od strane Langobarda i seoba potonjih (zajedno sa Sjevima i dijelom autohtonog stanovništva) u Italiju 568., te pojava novih aktera na tom prostoru: Avara.

U petom poglavlju autor razmatra povijest Međuriječja u doba Avara i Slavena. Iako je uspostavom avarske vlasti nastupilo razdoblje relativnog smirivanja, pod njom se Panonija postepeno pretvorila u rubno područje između dva uljudbena kruga, potonuvši u izvjesnu zamagljenost i povijesnu anonimnost. Nakon neuspješne opsade Carigrada, Avari su postepeno prešli na sjedilački način života, naselivši se u blizini prometnih čvorišta i riječnih prijelaza. Međutim, iako nisu uspjeli u svojoj namjeri osvajanja istočnorimske prijestolnice, slavenske i avarske navale dokrajčile su do kraja 6. stoljeća zadnje ostatke već samo nominalne vlasti Carstva u Međuriječju. Ovom prilikom autor se osvrće na naseljavanje Slavena u Panoniju, koje je vjerojatno počelo već u prvoj polovici 6. stoljeća. Zatim pokušava zacrtati granice Avara i Bizanta 598. godine, spominjući pritom naseljavanje Srba i Hrvata na carsko područje kao brane prema Avarima. Usto se osvrće na arheologiju avarskih nalazišta, ističući potvrde suživota i uske suradnje Avara i Slavena, te važnosti mjesnih slavenskih poglavara u obnašanju vlasti. Autor smatra da se slavenizacija proširila i izvan područja pod neposrednom avarskom kontrolom, što je možda posljedica privlačnosti koju je slavenski način života imao među starim, zemljoradničkim stanovništvom. Napokon, autor nastoji opovrgnuti teoriju da su početkom 7. stoljeća Langobardi pod svojom vlašću držali bivšu Panoniju Saviju.

Šesto poglavlje kronološki pokriva doba franačke prevlasti nad Međuriječjem. Sve veći interes franačkih vladara za ovaj prostor imao je za posljedicu izlazak iz anonim-

nosti zahvaljujući ponovnom javljanju pisanih izvora. Arheološki nalazi pokazuju da je franački utjecaj na ovome području prethodio njihovim osvajačkim pohodima u kojima su do kraja 8. stoljeća uspjeli srušiti Langobardsko kraljevstvo, podrediti bavarskog vojvodu i zauzeti bizantsku Istru, a 803. srušiti i avarsku državu. Autor pokušava rekonstruirati pohod Pipina Malog na Avare 791., te rasvijetliti pitanje identiteta slavenskog kneza Vojnomira. Napominje da je cilj franačkog gospodstva bio osiguravanje istočnog i jugoistočnog oboda franačke veledržave, pri čemu se oslanjalo na zavisne državine kojima su upravljali mjesni knezovi. Autor zatim analizira informacije o donjopanonskom knezu, tvrdeći da je prostor južno od Save bio pod Francima, ali nepoznatog ustroja. Ostatak poglavlja autor posvećuje analizi ustanka donjopanonskog kneza Ljudevita Posavskog, primjećujući pritom novu ulogu Siska kao središta kneževine. Pokušava pružiti odgovor na čitav niz otvorenih pitanja: lokacije bitaka, Ljudevitove „utvrde na strmom brijegu“ (tvrdeći da se ne radi o Sisku), odnosi li se riječ „Srb“ u izvoru na narod ili mjesto (smatra da je riječ o etničkoj skupini u sjeveroistočnoj Bosni), te odnosi li se izvještaj Konstantina Porfirogeneta o ustanku protiv kneza Kocila na Ljudevitovu pobunu.

Posljednje poglavlje koje kronološki prati povijesni razvoj Međuriječja naslovljeno je „Ranosrednjovjekovni obrati“, a prati događaje od sloma Ljudevitovog ustanka do dolaska dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje početkom 12. stoljeća. Većinu 9. stoljeća Panonija je bila ugrožena prvo od Bugara, zatim Moravljana i naposljetku Mađara, koji su dokrajčili državno-političke tvorbe uz jugoistočnu granicu Franačkoga Carstva. Franački sustav je pružio određenu stabilnost, ali ustaljenje prilika na ovom se prostoru zbilo tek u razvijenom srednjem vijeku, kada se počeo oblikovati i županijski ustroj u zapadnom Međuriječju. Prateći povijesna zbivanja u Međuriječju u spomenutom razdoblju, autor nastoji ponuditi odgovore na još neriješene probleme kao što su: u koji su dio Panonije prodrli Bugari 820-ih, pitanje statusa Donjopanonske kneževine nakon Ljudevitove smrti, pitanje opsega vlasti donjopanonskog kneza Ratimira i njegovog vazalnog statusa (odnosno je li bio franački ili bugarski vazal), pitanje identiteta kneza Mutimira (autor smatra da se radi o srpskom knezu), te pitanje prostornog smještaja Braslavove kneževine (opovrgava tezu da se Braslavova kneževina širila na prostoru Kranjske) i njezine sudbine (moguće je srušena od Mađara, odmah nakon što su srušili Moravsku kneževinu). Uzevši u obzir postojeće izvore, autor smatra slabo održivim mišljenje da je vlast hrvatskog kneza Branimira sezala sve do Drave. Autor nadalje prati sudbinu Međuriječja u procijepu između Mađara i sve jačeg utjecaja hrvatskih vladara, za koje smatra da su moguće zavlдали Siskom u desetom, a i širim područjem zapadnog Međuriječja u jedanaestom stoljeću, budući da je tada jurisdikcija hrvatskog biskupa sezala do Drave. U isto se doba istočno Međuriječje najprije našlo u središtu sukoba mađarskih i bugarskih, a zatim mađarskih i bizantskih interesa. U drugoj polovici 11. stoljeća ponovo se promijenio odnos snaga u Međuriječju. Autor navodi vjerodostojne izvore da je Dmitar Zvonimir, kao ban Petra Krešimira IV., prvi vladao cijelom sjeverozapadnom Hrvatskom, možda kao gojenac Arpadovića. Godine 1097. Međuriječje je došlo pod vlast Kolomana I, prema mišljenju autora, iskusilo razvoj kakav nije bio viđen još od rimskih vremena.

U osmom poglavlju autor prelazi na tematiku etničkih kretanja i promjena u Međuriječju u razdoblju kasne antike i ranog srednjeg vijeka. Ističe poseban geostrateški i prometni položaj Međuriječja kao glavni faktor kod njegove pretvorbe u „hodnik nar-

oda“, u kojemu su etničke prilike bile posve poremećene, te u kojemu se (posebno u 5. i 6. stoljeću) odvijao proces depopulacije. Međutim, u ranom je srednjem vijeku, posebice nakon dolaska Avara i Slavena 567., zacrtan razvoj koji je punu afirmaciju doživio u idućim stoljećima, te koji je ponovo ozbiljno uznemiren jedino prodorima Mađara u 9. stoljeću. Autor prati i ostale posljedice kretanja stanovništva, kao na primjer premještanje svetačkih relikvija od strane izbjeglica, koje je imalo za posljedicu pomicanje središta svetačkih kultova. Posebna pažnja posvećena je istraživanju kulturno-tradicijskog *kontinuiteta*, koji se prvenstveno ogleda u topografskom i geografskom nazivlju. Najveći dio poglavlja bavi se proučavanjem kretanja i identiteta slavenskih skupina na području Međuriječja, pri čemu se autor oslanja i na antropološka istraživanja. Pritom napominje da u izvorima nema uporišta za tvrdnje da su knezovi Donjopanonske kneževine etnički Hrvati, te da su neposrednije veze dalmatinsko-hrvatskog i južnopanonsko-slavenskog kulturnog kruga stvorene tek u razdoblju od 10. do 13. stoljeća. Isto tako, vrijedi istaknuti autorovu tezu da je slom Ljudevitovog ustanka prekinuo proces okupljanja slavenskih populacija u južnoj Panoniji u zajedničku političku tvorbu, no da to ipak nije spriječilo proces oblikovanja jedinstvenog slavenskog etnika koji je izraz dobio i u priznanju zasebnog položaja Slavonije. Posebno je značajno autorovo uvjerljivo opovrgavanje postojanja etničke ili političke tvorevine pod nazivom „Panonska Hrvatska“.

Deveto se poglavlje bavi problematikom naseljenosti i naselja u Međuriječju u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku. Antička kultura bila je nerazdruživo povezana s gradovima, te je njihovim slabljenjem i konačnim propadanjem pod navalama Avara i Slavena u 6. stoljeću, ona gotovo potpuno izbrisana. O zamašnom oporavku urbanizacije možemo govoriti tek od početka razvijenog srednjeg vijeka, zahvaljujući uvelike djelovanju Arpadovića. Autor prikazuje proces kojim su, od četvrtog stoljeća nadalje, gradovi prestali biti prvenstveno naseobinske aglomeracije, te se preobrazili u utvrđena središta vojne, građanske i crkvene uprave. Smanjen broj numizmatičkih nalaza implicira napredovanje procesa depopulacije gradova. Posebnu pozornost autor pridaje izvorima koji upućuju na višestoljetni naseobinski kontinuitet (ili njegov nedostatak) nekih lokaliteta u Međuriječju, uključujući i gradove, putne postaje, utvrde, ladanjske vile, sela i zaseoke. Naposljetku, autor na temelju arheoloških i pisanih izvora izvještava o nastanku novih naselja i naseobinskih točaka koja su osnovali Avari i Slaveni.

Deseto i posljednje poglavlje prati razvoj crkve i kršćanstva u Međuriječju od kasne antike do početka razvijenog srednjeg vijeka. O snažena kristijanizacija je u 4. stoljeću zahvatila i južnu Panoniju, a o razvoju uređenih kršćanskih zajednica, poglavito urbanih, svjedoče arheološki nalazi i literarna vrela. Spominje se uspon arijanstva, njegovo gašenje nakon poraza na crkvenim saborima u Sirmiju 378. i Akvileji 381., te prolazno uskrsnuće u šestom stoljeću, za vrijeme ostrogotske i gepidske prevlasti. Kršćanstvo je dugotrajnim iseljavanjem stanovnika oslabilo, te potpuno zamrlo pod naletima Avara i Slavena. Oživljavanje i početak obnove crkvene organizacije zbili su se tek potkraj 8. stoljeća, a puna obnova crkvene organizacije tek pod Arpadovićima. Autor skicira crkveni ustroj u kasnoantičkom razdoblju, koji je uključivao četiri biskupije, tri u Drugoj Panoniji (Cibale, Mursa i Sirmij – posljednju je sredinom petog stoljeća zamijenila Salona) i jednu u Panoniji Saviji (Siscija, iako je vjerojatno nakratko postojala i druga u Joviji). Bizant je u 6. stoljeću utemeljio i Basijansku biskupiju, no ona je srušena uspostavom gepidske vlasti. Dolaskom franačke vlasti akvilejski patrijarh dobiva pod svoju nadležnost prostor sve do Drave, ali su mađarskim provalama nestali uvjeti da

on zadrži nadzor nad Međuriječjem, pa je od početka 10. stoljeća Splitska nadbiskupija obuhvatila i upražnjenu Siscijsku biskupiju. Autor tvrdi da je time *de facto* obnovljeno crkveno-organizacijsko uređenje iz 5. i 6. stoljeća. U istočnom je Međuriječju, prema mišljenju autora, Srijemska biskupija obnovljena tek pod Samuilom u 11. stoljeću, a ne, kako su tvrdili neki istraživači, za vrijeme bugarskih prodora u 9. stoljeću. Opisujući stabilizaciju crkvenih prilika u 11. i 12. stoljeću, autor se osvrće i na pitanje što znači „zabluda idolopoklonstva“, koja je navedena kao razlog osnivanja Zagrebačke biskupije. Kao rješenje nudi tezu da se tu radilo o starim poganskim *običajima*, a ne oživljavanju poganske vjere. Ističe i političku funkciju osnivanja Zagrebačke biskupije: prekidanje crkveno-pravnih veza Međuriječja s hrvatskom državom na jugu.

Knjiga završava zaključkom koji uključuje i sažetak sadržaja svih deset poglavlja. Zatim slijedi sažetak na engleskom jeziku i dodatak koji prikazuje raspravu između austrijskog medievista J. Wolframa i američkog kolege C. R. Bowlusa na 27. međunarodnom kongresu srednjovjekovnih studija, oko pretpostavke povjesničara Imrea Bobe da srednjovjekovnu Moravsku kneževinu ne treba tražiti u dolini rijeke Morave u Moravskoj, već u dolini druge Morave u Srbiji. U nastavku se nalazi katalog arheološke i numizmatičke građe, bibliografija, popis zemljovida, imensko kazalo povijesnih ličnosti i istraživača, te bilješka o autoru. Jedini značajniji nedostatak je nepostojanje kronologija važnih povijesnih događaja.

Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju prva je kritička sinteza historiografskih interpretacija zbivanja u savsko-dravsko-dunavskom međuriječju u razdoblju od tzv. Velike seobe naroda do dolaska Arpadovića na hrvatsko prijestolje koju je dala hrvatska historiografija. Djelo zorno pokazuje da preobrazbe koje je južnopanonski prostor doživio u spomenutom povijesnom razdoblju nisu bile bitno različite od promjena koje su se istodobno odvijale u susjednim oblastima. Autor ističe da su pisana povijesna vrela već posve interpretativno iscrpljena, a nove spoznaje mogu omogućiti samo sustavna arheološka istraživanja. Kao što svjedoči vrlo temeljit katalog arheoloških vrela, autor je uložio mnogo truda u nastojanju da izradi što potpuniju sliku povijesti prostora Međuriječja. Moglo bi se zaključiti da je Gračaninov prikaz povijesti Međuriječja u tome turbulentnom razdoblju vrlo iscrpan i temeljit i da će ga bez provođenja novih arheoloških ili antropoloških istraživanja biti teško nadmašiti. Osim autorovih kritičkih analiza i interpretacija određenih povijesnih problema, u knjizi su zastupljena i mišljenja drugih istraživača. Najvažniji je autorov doprinos odbacivanje teze o jasnoj granici koja razdvaja antiku od srednjeg vijeka na prostoru južne Panonije, te upozoravanje na kontinuitet tog prostora na kulturnoj, političkoj, crkveno-upravnoj, naseobinskoj, topografskoj i drugim razinama. Usto vrijedi ponovo istaknuti inovativne autorove zaključke o doseljenju Hrvata i etnogenezi panonskih Slavena, te pobijanje mitova o postojanju Panonske Hrvatske.

Boris BLAŽINA

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 43

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2011.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 43

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrtko Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest),

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,
znanstvenog projekta „Triplex Confinium - hrvatska višegraničja
u euromediterranskom kontekstu“

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2011. godine

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*